

TOMKA BÉLA

Összekapcsolt világ: a globalizáció értelmezései

Absztrakt

A tanulmány a globalizáció legfontosabb tudományos értelmezéseinek áttekintésére vállalkozik, amelynek során elsőként a definíció megalkotásának nehézségeit, majd a folyamat történeti szakaszainak meghatározására vonatkozó álláspontokat mutatja be. Ez után azt tárgyalja, hogy a globalizáció milyen területeken zajlik: ezek között kiemelt helyet foglal el a gazdaság, de a globalizáció egyik legfontosabb sajátossága többdimenziós jellege, vagyis egyidejűleg érinti a kultúrát, a politikát, és számos további aspektusa is van. A tanulmány szintén bemutatja a globalizációt előidéző tényezőket, melyek között a szakirodalom kiemelkedő szerepet tulajdonít a technológiai innovációknak. A viták kiemelt témája, hogy vajon a globalizáció kulturális egyesülést, homogenizációt hoz-e magával, továbbá a nemzetállamok gyengüléséhez vezet-e. Az áttekintés végül azt tárgyalja, hogy a szakirodalomban milyen álláspontok jelennek meg a globalizáció jövedelmekre gyakorolt hatásáról, illetve a globalizáció magyarországi folyamatáról.

Kulcsszavak: globalizáció, tudományos viták, történeti korszakok, technológia, tudás, ideológia, jövedelem, Magyarország történelme

Connected World: Interpretations of Globalization

Abstract

In surveying the principal scholarly debates and interpretive approaches to globalization, the study first addresses the difficulties inherent in defining the concept, followed by the divergent perspectives on how to delineate its historical stages. It then turns to the domains in which globalization unfolds: while the economy occupies a central position, it is now widely recognized that one of globalization's defining characteristics is its multidimensional nature—encompassing culture, politics, and a broad range of additional spheres simultaneously. The study also considers the driving forces of globalization, with literature traditionally assigning a prominent role to technological innovation. Key areas of contention include whether globalization entails cultural homogenization and whether it brings about the weakening of nation-states. Finally, the study explores the predominant scholarly views concerning the impact of globalization on

income distribution, as well as the perspectives that have emerged on the trajectory of globalization in Hungary.

Keywords: globalization, scholarly debates, historical epochs, technology, knowledge, ideology, income, history of Hungary

1. Bevezetés

A globalizáció fogalma meglepően fiatal: csupán néhány évtizede, az 1980-as években kezdték széles körben használni a társadalomtudományokban.¹ Mára viszont nagy karriert futott be, amit az is mutat, hogy a sajtóban, politikusok megnyilvánulásaiban és hétköznapi beszélgetésekben is gyakran megjelenik.² Ugyanakkor a globalizáció heves vitákat is kivált. A következőkben különböző értelmezéseit tekintjük át, melynek révén kirajzolódnak e sokrétű folyamat legfontosabb jellemzői is. Ezek közé tartozik, hogy a globalizáció nem mindenhol érvényesül azonos módon, hanem összetett, sokféleképpen interpretálható jelenség. Az eltérő értelmezések rávilágítanak arra is, hogy a globalizáció dimenziói – a gazdasági integráció, a kulturális áramlások, a politikai együttműködés vagy a technológiai összekapcsoltság – más-más hangsúllyal jelennek meg az egyes társadalmakban és korszakokban. A viták azt is tükrözik, hogy a globalizáció hatásai társadalmilag és földrajzilag egyenlőtlenül oszlanak meg, így változatos módon érzékelik és értékelik a világ különböző pontjain.³

A globalizáció történetének tanulmányozása jelentős tudományos hozadékkal jár. Mindenekelőtt arra ösztönzi a történészeket, hogy túllépjenek a nemzetállami kereteken, amelyek sokáig dominálták a történetírást. A globális, illetve a transznacionális történetírás lehetőséget nyújt arra, hogy az eseményeket és folyamatokat ne elszigetelten,

¹ A tanulmány a szerzőknek a Napvilág Kiadónál 2025-ben *A világ egy falu? – Viták a globalizációról* címmel megjelent könyve anyagán alapul.

² JAMES, Paul – STEGER, Manfred B. (2015): A Genealogy of „Globalization” – The Career of a Concept. In: JAMES, Paul – STEGER, Manfred B: *Globalization: The Career of a Concept*. London – New York: Routledge, 1–18. Néhány alapvető munka: HIRST, Paul – THOMPSON, Grahame – SIMON, Bromley (2009): *Globalization in Question*. Cambridge: Polity. [Első kiadás: 1996.]; HELD, David – MCGREW, Anthony – GOLDBLATT, David – PERRATON, Jonathan (2000): *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Cambridge: Polity; HOLTON, Robert J. (2005): *Making Globalization*. Houndmills: Palgrave Macmillan; MARTELL, Luke (2016): *The Sociology of Globalization*. Cambridge: Polity, 14–31.; SCHOLTE, Jan Aart (2005): *Globalization: A Critical Introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

³ A vitákra átfogóan: GUILLEN, Mauro F. (2001): Is Globalization Civilizing, Destructive or Feeble? A Critique of Five Key Debates in the Social Science Literature. *Annual Review of Sociology*, vol. 27, 235–260.; RITZER, George – DEAN, Paul (2015): *Globalization: A Basic Text*. Chichester: Wiley Blackwell, 28–54.

egy-egy ország határai között vizsgáljuk, hanem nemzetközi, regionális vagy éppen világméretű összefüggéseikben. A globalizáció történeti vizsgálata emellett rávilágít arra is, hogy a kapcsolatok, áramlások és kölcsönhatások – legyen szó kereskedelemről, tudásról, technológiáról vagy eszmékről – mindig is fontos szerepet játszottak a történelmi változásokban. A globalizáció történeti vizsgálata ráadásul kritikai távlatot is nyit. A gyarmatosítás, a rabszolgaság vagy éppen a globális gazdasági perifériák kialakulása mind olyan történeti folyamatok, amelyek megértéséhez elengedhetetlen a globalizáció vizsgálata. Ezáltal a történészek hozzájárulhatnak a jelenkori globalizációval kapcsolatos közbeszéd árnyalásához és reflektív értelmezéséhez. Végül, a globalizáció történeti kutatása arra is ösztönzi a történészeket, hogy új módszertani megközelítéseket alkalmazzanak: a hálózatok feltérképezése vagy az összehasonlító történetírás módszerei mind segítenek a globális összefüggések feltárásában. Ezek révén a történészek nemcsak mélyebb elemzést végezhetnek, hanem szélesebb közönséget is elérhetnek.

A globalizáció témájának integrálása a történelemoktatásba a fentiekén túl további lehetőségeket kínál. Hozzájárul ahhoz, hogy a diákok tudatosabb kapcsolatot alakítsanak ki a jelen problémáival: világossá válhat számukra, hogy a mai globális kihívások – mint a klímaváltozás, a migráció vagy a gazdasági egyenlőtlenségek – történeti gyökerekkel rendelkeznek. Továbbá e tárgykör vizsgálata fejleszti a kritikai gondolkodást: érzékenyebbé teszi a diákokat a kulturális különbségekre, és arra bátorít, hogy a világot sokféle nézőpontból vizsgáljuk. A globalizáció megismerése így nemcsak a múlt értelmezéséhez járul hozzá, hanem megalapozza a széles körű politikai tájékozottságot is.

A tanári tapasztalatok szerint ugyanakkor a globalizáció átfogó, „mindenhez kapcsolódó” jellege következtében könnyen szétfolyó, túl tág tananyaggá válhat. A fókusz megtalálása az első didaktikai kihívás: mit és miért tanítsunk belőle? A gyakorlat azt mutatja, hogy a tanítás során erősen eltérő hangsúlyok jelennek meg (nemzetállam gyengülése, imperializmus, „McDonaldizáció”, internet, migráció stb.), ami részben abból fakad, hogy a tanárok is eltérő, sokszor töredékes fogalmi készlettel közelítik meg a jelenséget. Ezt a problémát hatékonyan oldhatja meg egy átfogó szempontrendszer, amely a globalizáció tanítását négy csomópontba rendezi:

1. Gazdasági integráció: az áruk és a tőke áramlása és ezek hatása a cégekre és az egyénekre.
2. Kulturális találkozások: a homogenizáció, a hibridizáció és a lokalizáció folyamatai.
3. Kormányzás és állampolgárság: a nemzeti és a szupranacionális szintek közötti kapcsolatok és konfliktusok, valamint a globális jogok és felelősség kérdései.

4. Környezeti felelősség: a környezet világméretű állapota, valamint a fenntarthatóság hosszú távú feltételei.

E keret figyelembevételével a tanár könnyebben választ célzott esettanulmányokat a mindennapi tapasztalatokhoz kapcsolódva (például fogyasztási cikkek, migráns közösségek, K-pop).⁴

Nemzetközi pedagógiai tapasztalatok – köztük a Harvard Project Zero keretében 2003–2005 között zajlott empirikus kutatás – azt mutatják, hogy a globalizáció tanítása akkor a leghatékonyabb, ha a diákok saját tapasztalataiból indul ki, és a „nagy narratívákat” – mint például a modernizáció, a gyarmatosítás, a technológiai forradalmak – a mindennapi fogyasztói, médiával kapcsolatos és kulturális élményekhez köti.⁵ Például a tanórán a termelés globális megszervezésének társadalmi-gazdasági hatásait lehet vizsgálni egy hétköznapi tárgy – mobiltelefon, számítógép vagy divatos ruhadarab – „élettörténetén” keresztül: honnan jönnek az alapanyagok, kik végzik a termelőmunkát, hogyan alakulnak a bérek és munkakörülmények, miként hat mindez az árakra. Ezek a példák segítenek, hogy a diákok „sajátjuknak” érezzék a témát, és felismerjék a globális folyamatok hatását az életükre.

A globalizáció tanításának egyik hosszú távú célja lehet a „globális tudatosság” kialakítása: annak képessége, hogy a tanulók tárgyaikat és saját helyzetüket bolygószintű összefüggésekben tudják elhelyezni. Ennek három, egymást erősítő összetevője emelhető ki:

- Globális érzékenység: a diák felismeri, hogyan jelenik meg a „nagyvilág” a helyi környezetben (árucímkék, hirdetések, online média).
- Globális megértés: adatokra és fogalmakra építő gondolkodás a tőke, a technológia, a migráció és a kulturális csere történeti folyamatairól.
- Globális énkép: önmaga elhelyezése a világméretű összefüggésekben, amely felelős állampolgári és fogyasztói döntésekhez vezet.

Összességében a globalizáció történetének beemelése a tanításba nem pusztán tematikus bővítés, hanem egyben szervezőelv: koherenciát ad az egyébként töredezett tudásnak, interdiszciplináris kapcsolódásokat nyit (például a földrajz, a közgazdaságtan, az etika, a médiaismeret irányába), továbbá segíti a mintázatok felismerését a múlt–jelen–jövő tengelyén, valamint felelős, tájékozott állampolgári cselekvésre nevel. A globalizációval kapcsolatos viták megismerése ezen folyamat szerves része lehet. A

⁴ MANSILLA, Veronica Boix – GARDNER, Howard (2007): From Teaching Globalization to Nurturing Global Consciousness. In: SUÁREZ-OROZCO, Marcelo M. (ed.): *Learning in the Global Era: International Perspectives on Globalization and Education*. Berkeley – Los Angeles, CA: University of California Press, 52–53.

⁵ MANSILLA–GARDNER (2007) 47–66.

különböző álláspontok – például a globalizáció gazdasági előnyeit hangsúlyozó és a társadalmi egyenlőtlenségekre vonatkozó érvek – elemzése fejleszti a kritikai gondolkodást, a forráskritikát és az érvelési készséget. Így a diákok nemcsak a globalizáció múltját és jelenkori mechanizmusait értik meg mélyebben, hanem azt is, hogyan lehet a vitákban megjelenő eltérő értékek és érdekek között eligazodni.

A következőkben néhány kulcskérdés köré csoportosítjuk a globalizációval kapcsolatos eltérő szakmai álláspontokat. Bemutatjuk a globalizáció fogalmát, történeti alakulását és komplex összetevőit, illetve az ezekkel kapcsolatos eltérő nézeteket. Ezt követően vizsgáljuk a globalizáció mozgatórugóira és következményeire vonatkozó álláspontokat. Végül áttekintjük, hogy magyarországi megjelenése milyen vitákat váltott ki.

2. Mi az a globalizáció?

Bár a globalizáció az elmúlt három-négy évtizedben nagyszámú elemzést inspirált, mégsem alakult ki egyetértés a definíciójával kapcsolatban. A kutatók nagy többsége úgy véli, hogy a globalizáció egyik alapvető vonása a különféle kapcsolatok – különösen a gazdasági, politikai, kulturális és technológiai interakciók – világméretű sűrűsödése. Vagyis a globalizáció részét jelenti az áruk, a szolgáltatások, a tőke, az emberek és az információk határokon átnyúló áramlása.⁶

E folyamat során a határok átjárhatóbbá váltak, a földrajzi távolság szerepe pedig jelentősen csökkent. Az információs technológia fejlődése lehetővé tette a valós idejű kommunikációt és információmegosztást, míg a közlekedés és a logisztikai rendszerek modernizációja gyorsabb és olcsóbb áruforgalmat eredményezett.

George Ritzer és *Paul Dean* hangsúlyozzák azt, hogy a globalizáció esetében a kapcsolatok nem csupán nemzetközi vagy transznacionális jellegűek. E szempont fontosságát egy sportból vett példával világítják meg. A baseball szerintük transznacionális sport, mivel több országban játsszák, továbbá a játékosok és az edzők, valamint a játék technikájára vonatkozó ismeretek átlépik a határokat. Ugyanakkor ez a játék viszonylag szűk körben népszerű: az Egyesült Államok, Japán, Tajvan, Kuba és

⁶ GOMEZ, David Matesanz – TORGLER, Benno – ORTEGA, Guillermo J. (2013): Measuring Global Economic Interdependence: A Hierarchical Network Approach. *The World Economy*, vol. 36, no. 12, 1632–1648; DHL Global Connectedness Index 2021 Update, <https://www.dhl.com/content/dam/dhl/global/dhl-spotlight/documents/pdf/2021-gci-update-report.pdf> (Letöltés: 2023. január 14.);

GYGLI, Savina – HAELG, Florian – POTRAFKE, Niklas – STURM, Jan-Egberg (2019): The KOF Globalisation Index – Revisited. *Review of International Organizations*, vol. 14, no. 3, 543–574.

még néhány más ország tartozik ebbe a csoportba.⁷ Hasonló mondható el a vízilabdáról, amely szintén csak egy-egy szűkebb régióban mozgat meg nagyobb számú játékost és nézőt: különösen Délkelet-Európában és Dél-Európában. Ezzel szemben a labdarúgás a globalizáció révén a világ szinte minden részén elterjedt a 20. század során, s mára igazi globális sporttá vált. Ennek jeleként a Nemzetközi Labdarúgó Szövetségnek (FIFA) több mint 200 nemzeti szervezet a tagja, s a 2018-as labdarúgó világbajnokságot mintegy 3,6 milliárd néző, a 2022-es tornát pedig már 5 milliárd néző kísérte figyelemmel a televízióban vagy más platformokon.⁸

Több szerző – így *Jan Aart Scholte* – hangsúlyozza, hogy az összeköttetések bővülése nemcsak a már meglévő transznacionális kapcsolatok intenzívebbé válását jelenti, hanem új típusú, szupraterritoriális érintkezések megjelenését is, amelyek függetlenednek a földrajzi helytől vagy a nemzetállami határoktól.⁹ E szupraterritoriális dimenzió például jól megfigyelhető a digitális gazdaságban, ahol az e-kereskedelem, a virtuális szolgáltatások vagy a globális adatáramlások nem igénylik a résztvevők fizikai közelségét. De ide sorolhatók a globális pénzügyi tranzakciók is, amelyek ezredmásodpercek alatt kötik össze a világ különböző pontjain lévő tőzsdéket és bankokat.¹⁰ Hasonló érvényes a kriptovalutákra, amelyek nem csupán fizikai formában nem léteznek, de azt sem lehet megnevezni, hogy melyik országban vagy városban bocsájtották ki őket.¹¹ A szupraterritoriális kapcsolatok tehát nem csupán kibővítik a földrajzi hatókört, hanem átalakítják térrel és távolsággal kapcsolatos társadalmi tapasztalatainkat is.

Ennél jóval kisebb hangsúlyt kap a szakirodalomban a globalizáció egy további eleme: az egyes országok, régiók és társadalmak közötti kölcsönös függőség – másként interdependencia – elmélyülése.¹² Ez azt jelenti, hogy a világ különböző részein zajló események egyre közvetlenebb és intenzívebb hatást gyakorolnak más régiókra. Ez a

⁷ RITZER–DEAN (2015) 31.

⁸ FIFA:

<https://www.fifa.com/tournaments/mens/worldcup/2018russia/media-releases/more-than-half-the-world-watched-record-breaking-2018-world-cup> (Letöltés: 2022. január 3.);

FIFA World Cup:

<https://publications.fifa.com/en/annual-report-2022/tournaments-and-events/fifa-world-cup-qtatar-2022/fifa-world-cup-qatar-2022-in-numbers/> (Letöltés: 2024. január 18.);

TOMLINSON, Alan (2021): Globalization and Sport: Reflections and Projections. In: MAGUIRE, Joseph – LISTON, Katie – FALCOUS, Mark (eds.): *The Palgrave Handbook of Globalization and Sport*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 21–40.

⁹ SCHOLTE (2005)

¹⁰ CASTELLS, Manuel (2010): *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.

¹¹ FANTACCI, Luca (2019): Cryptocurrencies and the Denationalization of Money. *International Journal of Political Economy*, vol. 48, no. 2, 105–126.

¹² KESSLER, Johannes (2016): *Theorie und Empirie der Globalisierung. Grundlagen eines konsistenten Globalisierungsmodells*. Wiesbaden: Springer, 57.

kölcsönös függés különösen nyilvánvaló a gazdasági életben: a globális ellátási láncok bonyolult hálózatokat alkotnak, s így egy távol-keleti kikötő leállása vagy egy közel-keleti olajforrás kiesése azonnal éreztetheti hatását az európai vagy az észak-amerikai ipari termelésben és a lakosság ellátásában.¹³ Hasonlóképpen, a globális pénzügyi rendszer integráltsága miatt egyetlen ország válsága is könnyen dominóhatást válthat ki – mint ahogyan ez a 2008-as pénzügyi krízis idején történt. A globalizáció tehát nemcsak gazdasági előnyökkel jár, hanem növeli a sebezhetőséget is.¹⁴ De a kölcsönös függés nem csupán gazdasági természetű: a klímaváltozás, a világiárványok vagy a tömeges migráció szintén olyan globális jelenségek, amelyek kezelése az államok közös felelősségvállalását és együttműködését követeli meg.

A globalizációról folytatott vitákban az indokoltnál kisebb figyelem irányul arra, hogy a bemutatott kapcsolatok és kölcsönhatások egyre kevésbé maradnak rejtve a közvélemény előtt. Ehelyett a különböző társadalmak mindinkább felismerik azok jelentőségét. A globalizáció megjelenik a közbeszédben, a médiában és az oktatásban: nem csupán történik, hanem a társadalmi szereplők érzékelik, értelmezik és megértik azt, s egyre inkább globális térben gondolkodnak, érdeklődnek a világméretű problémák iránt, és rendelkeznek a globális identitás egyes elemeivel.¹⁵ A jelenséget olykor „globális képzelőerőnek” (*global imaginary*) nevezik.¹⁶ Ez megnyilvánulhat a nemzetközi szolidaritási mozgalmakban – például a klímaaktivizmusban vagy az emberi jogi kampányokban –, de a globális popkultúra fogyasztásában, a közösségi média használatában és a transznacionális civil társadalmi szervezetek működésében is. A globalizáció társadalmi tudatosulása tehát kognitív és érzelmi szinten is a világhoz való új viszonyulást eredményezi – ugyanakkor ez a folyamat nem minden társadalmi csoportban vagy régióban zajlik ugyanolyan intenzitással.

Mindezt figyelembe véve a globalizáció legalább három elemét célszerű hangsúlyozni annak meghatározásában. A definíció így alakul: a globalizáció

¹³ BALDWIN, Richard (2016): *The Great Convergence: Information Technology and the New Globalization*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 47–78.; IRIYE, Akira (2014): Introduction. In: IRIYE, Akira (ed.): *Global Interdependence: The World after 1945*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 3–8.

¹⁴ RODRIK, Dani (2011): *The Globalization Paradox: Why Global Markets, States, and Democracy Can't Coexist*. Oxford: Oxford University Press, 184–206.

¹⁵ ROBERTSON, Roland (2016): Global Culture and Consciousness. In: ROBERTSON, Roland – BUHARI-GULMEZ, Didem (eds.): *Global Culture: Consciousness and Connectivity*. London: Routledge, 5–20.; JAMES, Paul – STEGER, Manfred B. (2016): Globalization and Global Consciousness: Levels of Connectivity. In: ROBERTSON, Roland – BUHARI-GULMEZ, Didem (eds.): *Global Culture: Consciousness and Connectivity*, 25–37.

¹⁶ STEGER, Manfred B. (2008): *The Rise of the Global Imaginary: Political Ideologies from the French Revolution to the Global War on Terror*. Oxford: Oxford University Press, 10–15.

- 1) az országhatárokon átnyúló kapcsolatok bővülése és földrajzi kiszélesedése, továbbá a szupraterritoriális kapcsolatok terjedése a gazdaság, a technológiák, a kultúra, a politika, a környezetvédelem és a civil társadalmak terén; továbbá
- 2) a világ különböző társadalmi között kialakuló kölcsönös függés erősödése, valamint
- 3) e folyamatok társadalmi tudatosulásának világméretű előrehaladása.¹⁷

3. Mikor kezdődött?

A szakirodalomban nincs teljes egyetértés arra vonatkozóan sem, hogy a globalizáció viszonylag új, 20. századi fejleménynek tekinthető, vagy már évszázadokkal, esetleg évezredekkel ezelőtt megindult ez a folyamat.¹⁸

A messze a legtöbb kutató által elfogadott megközelítés hosszú múltat tulajdonít a globalizációnak, amelynek során különböző, egymást követő korszakai vagy szakaszai különíthetők el. A szakirodalomban hangsúlyosan megjelenik az a vélemény, amely szerint a globalizáció szinte egyidős az emberiséggel. Mint *Nayan Chanda* érvel, a globalizáció egyik mozgatója az emberek jobb és teljesebb életre való törekvése, ezért őseink kis csoportjai már több tízezer évvel ezelőtt vándorolni kezdtek Afrikában és azon túl, élelem és nagyobb biztonság után kutatva, s végül benépesítették mind az öt kontinentet.¹⁹ Mások jóval későbbre teszik kezdetét: például *Göran Therborn* a 4. századtól datálja – a világvallások elterjedését tartva kiindulópontnak –, és hat korszakot állapít meg, míg *Jürgen Osterhammel* és *Niels P. Petersson* szerint – a nagy földrajzi felfedezések nyomán – 1500 körül indult, azt követően pedig öt fázisa különíthető el.²⁰

Mások a globalizációt viszonylag új fejleménynek tartják. Egy sor tanulmány arra mutat rá, hogy a 19. század második felében – más felfogás szerint e század utolsó negyedében – a világméretű kapcsolatok kialakulása rendkívül felgyorsult.²¹ Ennek nyomán a 20. század elejére több tekintetben – például a kereskedelem GDP-hez

¹⁷ Bővebben lásd: TOMKA Béla (2023b): *Globalizáció: jelenségek és definíció*. (HistGlob Working Paper, 10.) Szeged: MTA–SZTE–ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport.

¹⁸ RITZER–DEAN (2015) 31–38.

¹⁹ CHANDA, Nayan (2007): *Bound Together: How Traders, Preachers, Adventurers, and Warriors Shaped Globalization*. New Haven – London: Yale University Press, XII.

²⁰ THERBORN, Göran (2000): Globalizations: Dimensions, Historical Waves, Regional Effects, Normative Governance. *International Sociology*, vol. 15, no. 2, 151–179.; OSTERHAMMEL, Jürgen–PETERSSON, Niels S. (2005): *Globalization: A Short History*. Princeton: Princeton University Press, 27–29.

²¹ OSTERHAMMEL–PETERSSON (2005) 84–90.; CRAFTS, Nicholas – VENABLES, Anthony J. (2003): Globalization in History: A Geographical Perspective. In: BORDO, Michael D. – TAYLOR, Alan M. – WILLIAMSON, Jeffrey G. (eds.): *Globalization in Historical Perspective*. Chicago–London: University of Chicago Press, 329–342.

viszonyított aránya és a migráció világnépességhez mért szintje – a globalizáció olyan színvonalra jutott, amelyet aztán majd csak a 20. század végén ért el ismét.²² Így számosan megfogalmazzák azt a nézetet, hogy a globalizációt a 19. század hozta. Végül ismert az a vélemény is – leginkább a sajtóból –, amely a globalizációt csak a 20. század végétől számítja, mindenekelőtt abból indulva ki, hogy akkor ugrásszerűen megnőtt a kontinenseken átívelő kereskedelmi és tőkekapcsolatok mérete, valamint gyorsult az információs technológiák fejlődése.²³

Tagadhatatlan, hogy az áruk, az emberek és a gondolatok különböző kontinensek közötti áramlásának igen hosszú múltja van: ezek a jelenségek valamilyen formában akár több ezer évvel ezelőtt is kimutathatók. Ugyanakkor nyomós érvek szólnak amellett, hogy a globalizáció kezdetét a 16. század elejére tegyük.²⁴ Egyrészt a valóban világméretű kapcsolatok kialakulása a kora újkorban, a nagy földrajzi felfedezéseket követően indult meg. Másrészt a globalizáció folyamata azóta legfeljebb rövid időre szakadt meg, míg a korábbi, globalizációval rokonítható jelenségek nem mutatnak történeti folyamatosságot, hanem közöttük nagy, akár több száz éves távolság is lehet.

Ezzel együtt a globalizáció a kora újkor óta sem lineáris folyamat. A történeti tapasztalat azt mutatja, hogy a globalizáció eltérő jellegű szakaszokban zajlott. Ezért a globalizációt érdemes inkább hullámokban értelmezni, nem pedig egy irányba haladó fejlődésként. A világgazdaság és a globális kommunikáció hálózatai időnként gyors bővülést mutattak – például technológiai ugrás, politikai nyitások vagy kereskedelmi liberalizáció nyomán –, máskor viszont lassultak, esetleg a globalizáció bizonyos területei visszafejlődtek háborúk, válságok vagy protekcionista fordulatok hatására.²⁵ Ugyanakkor csak ritkán fordult elő az utóbbi évszázadokban, hogy a globalizáció egésze az egyszer már elért szint alá került volna. A hullámszerű mozgás tehát általában egyre magasabb szinten következett be.

Az utóbbi százötven év története is ezt a képet mutatja: egy intenzív globalizációs periódus nyomán a világ távoli részei közötti összeköttetések a 19. század végén érték el először azt a szintet, amikor már valóban az egész bolygót átfogó kereskedelmi és más hálózatok kialakulásáról beszélhetünk. A 20. század első felében a háborúk, majd a második világháborút követő évtizedekben a szuperhatalmak szembenállása gazdasági téren fékeztek a globalizációs folyamatot, de számos területen ekkor is annak

²² O'ROURKE, Kevin H. – WILLIAMSON, Jeffrey G. (1999): *Globalization and History: The Evolution of a Nineteenth-Century Atlantic Economy*. Cambridge, MA: MIT Press, 207–223.

²³ FRIEDMAN, Thomas L. (2000): *The Lexus and the Olive Tree*. New York: Anchor Books, XI.

²⁴ CROWLEY, Roger (2019): *Hódítók. Hogyan kovácsolta össze Portugália a történelem első tengeri birodalmát*. Park Könyvkiadó, Budapest.

²⁵ JAMES, Harold (2001): *The End of Globalization: Lessons from the Great Depression*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 27–30.

előrehaladása tapasztalható, hogy aztán a század végétől – egy újabb hullám indulásával – lényegében minden dimenzió tekintetében tovább gyorsuljon.

A 20. század végének és a 21. század elejének fejleményei nyomán kevesen kérdőjelezik meg, hogy ma egy minden korábbinál globalizáltabb korban élünk. Ez persze nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a jövőben a globalizáció megáll, vagy egyenesen csökken a globalitás foka, de – mint később látni fogjuk – ezzel ellentétes szcenárió, vagyis a globalizáció további gyorsulásának esélye is adott.

4. Milyen területeken jelenik meg?

Míg a globalizációval foglalkozó kutatók az ezredforduló előtt a gazdasági változásokra koncentráltak, addig ma már mind többen elfogadják, hogy a globalizáció többdimenziós jelenség, vagyis számos területen zajlik párhuzamosan. Ettől függetlenül a gazdasági folyamatok a globalizáció fontos dimenzióját jelentik. Az elmúlt évtizedekben a nemzetközi kereskedelem, a tőkeáramlás és a termelési hálózatok a történelemben példátlan fokú összefonódást eredményeztek. Multinacionális vállalatok globális értékláncokat működtetnek, amelyekben az egyes gyártási fázisok különböző országokban zajlanak: például egy okostelefon komponensei több kontinens több tucat országából származnak.²⁶ A pénzügyi globalizáció szintén kiterjedt: a pénzpiacok, a részvények és a befektetések a világ különböző pontjain zajló eseményekre reagálnak, gyakran valós időben.²⁷

A gazdasági globalizáció alapját jelentő technológiai fejlődés külön területként is meghatározható. Az internet, a mobilkommunikáció, az automatizáció és az adatvezérelt rendszerek nemcsak gyorsabbá tették az információáramlást, hanem újfajta globális kapcsolatokat is lehetővé tettek.²⁸ A globális telekommunikációs hálózat lehetővé teszi például azt, hogy egy amerikai bank telefonos ügyfélszolgálatja Indiában – illetve Indiából – működjön, s az amerikai ügyfél általában nem is tudja, hogy hol cseng a hívása, és hol intézik ügyeit. Az „*idő és tér összezsugorodása*” – ahogyan *David Harvey*

²⁶ DEDRICK, Jason – KRAEMER, Kenneth L. – LINDEN, Greg (2011): The Distribution of Value in the Mobile Phone Supply Chain. *Telecommunications Policy*, vol. 35, Issue 6, July 2011, 505–521.; MASI, Donato – GODSELL, Janet (2022): Past, Present and Future Perspectives of Supply Chains. In: AGARWAL, Renu – BAJADA, Christopher – GREEN, Roy – SKELLERN, Katrina (ed.): *The Routledge Companion to Global Value Chains: Reinterpreting and Reimagining Megatrends in the World Economy*. London: Routledge, 3–12.

²⁷ SASSEN, Saskia (1991): *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton: Princeton University Press, 66–84.

²⁸ Az információk gyorsuló áramlására: PIETERSE, Jan Nederveen (2021): *Connectivity and Global Studies*. Cham: Palgrave Macmillan, 103–129.; BRUBAKER, Rogers (2023): *Hyperconnectivity and its Discontents*. Cambridge: Polity, 1–19.

nevezte – alapvetően átalakította a társadalmi kapcsolatok szerkezetét.²⁹ Az új technológiák révén a földrajzi távolság jelentősége csökkent, miközben a digitális egyenlőtlenségek újfajta globális hierarchiakat hoztak létre.³⁰

A kultúra területén a globalizáció kettős folyamatként működik.³¹ Egyrészt megfigyelhető a kulturális homogenizáció, amelyben a nyugati – főként amerikai – tartalmak, termékek és értékek terjednek el világszerte – például a hollywoodi filmek, a gyorséttermek vagy a globális divatipar révén.³² Másrészt azonban a kultúrák nem passzív befogadók: a helyi közösségek gyakran lokálisan újraértelmezik a globális jelenségeket – ezt nevezik „glocalizációnak”.³³ A globális kultúra így gyakran nem egyneműsít, hanem új identitásformákat és hibridizációkat hoz létre, vagyis a sokszínűséget fokozza.

A politikai térben a globalizáció az állami szuverenitás újraértelmezését igényli. A nemzetközi szervezetek – az ENSZ, az Európai Unió, a WTO, az IMF – közös szabályokat és normákat alakítottak ki a csatlakozott államokra vonatkozóan.³⁴ Ezt a folyamatot tovább ösztönzi, hogy egyre több globális probléma – például a klímaváltozás, a migráció, a járványok, a mesterséges intelligencia alkalmazása – globális szinten jelentkezik, s így megoldásuk transznacionális, sőt globális együttműködést igényel. Ez új politikai intézményeket és a „globális kormányzás” irányába mutató tendenciákat eredményez.³⁵

A migráció és a mobilitás szintén a globalizáció kulcsterülete. Az emberek a 21. században soha nem látott számban mozognak munka, tanulás, családdegysítés vagy épp kényszerű menekülés okán. A migráció nemcsak gazdasági kérdés, hanem társadalmi hálózatokat, identitásokat és diaszpórákat hoz létre.³⁶ A migránsok gyakran kettős vagy

²⁹ HARVEY, David (1989): *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Blackwell, 260–283.

³⁰ PICK, James B. – SARKAR, Avijit (2015): *The Global Digital Divides: Explaining Change*. Berlin–Heidelberg: Springer, 83–111.

³¹ A kulturális globalizációra lásd: WISE, John MacGregor (2008): *Cultural Globalization: A User's Guide*. Oxford: Blackwell, 26–107.; MARTELL (2016) 73–88.

³² KELLNER, Douglas – Pierce, Clayton (2007): Media and Globalization. In: RITZER, George (ed.): *The Blackwell Companion to Globalization*. Oxford: Blackwell, 383–395.; RITZER, George (2019): *The MacDonaldisation of Society*. London: Sage, 36–41.; MIRRLEES, Tanner (2013): *Global Entertainment Media: Between Cultural Imperialism and Cultural Globalization*. London: Routledge, 147–178.

³³ ROBERTSON (2016) 173.; ROUDOMETOF, Victor (2016): *Glocalization: A Critical Introduction*. London: Routledge.

³⁴ PARK, Susan (2020): International Organizations in World Politics. In: BAYLIS, John – SMITH, Steve – OWENS, Patricia (eds.): *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. Oxford: Oxford University Press, 319–333.

³⁵ MCGREW, Anthony (2020): Globalization and Global Politics. In: BAYLIS–SMITH–OWENS (2020) 19–34.

³⁶ CASTLES, Stephen – MILLER, Mark J. (2019): *The Age of Migration*. 6th ed. New York: Guilford Press.

többszörös kötődésben élnek – egyszerre vannak otthon több országban –, ami újfajta transznacionális társadalmak kialakulását eredményezi.³⁷

A globalizáció ökológiai dimenziója egyre nagyobb figyelmet kap a szakirodalomban és a közbeszédben. A klímaváltozás, a biodiverzitás csökkenése, az óceánok szennyezése és az erdőirtás olyan jelenségek, amelyek hatásai nem ismernek politikai határokat.³⁸ Például a globális klímaváltozás következményei – mint a tengerszint-emelkedés vagy az extrém időjárási jelenségek – világszerte érezhetők, függetlenül attól, hogy mely országok környezetszennyezése okozta elsősorban az üvegházhatású gázok kibocsátását. Ráadásul az emberi tevékenység káros környezeti hatásai sokszor csak évtizedek múlva jelentkeznek, s így elsősorban a jövő nemzedékeket érintik. A Párizsi Klímaegyezmény vagy az ENSZ fenntarthatósági céljai hangsúlyozzák a hosszú távú gondolkodás szükségességét, valamint azt, hogy ezek az ökológiai kihívások csak globális együttműködéssel kezelhetők.³⁹

Az oktatás és a tudomány is globalizálódik. Nő a külföldön tanuló diákok száma, a nemzetközi mobilitási programok és a nyílt online kurzusok révén pedig a tudás határok nélkül áramlik. Emellett a kutatási projektek is gyakran nemzetközi együttműködésben valósulnak meg, és a tudományos publikálás rendszere is transznacionális logika szerint működik.⁴⁰ Ugyanakkor a tudáshoz való hozzáférés továbbra is egyenlőtlen, főként a globális Dél intézményei számára.

Végül a civil társadalom és a transznacionális mozgalmak is a globalizáció meghatározó területei. A digitális technológia lehetővé tette, hogy a civil kezdeményezések globális közösségeket hozzanak létre – például a klímaaktivizmus, a Black Lives Matter vagy a feminista mozgalmak esetében. Ezek a mozgalmak gyakran lokális problémákból indulnak ki, de globális nyelven és térben nyernek támogatást.⁴¹

³⁷ SCHILLER, Nina Glick – BASCH, Linda – BLANC-SZANTON, Cristina (1995): From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration. *Anthropological Quarterly*, vol. 68, no. 1, 48–63.

³⁸ HARARI, Yuval Noah (2020): How to Survive the 21st Century: Three Existential Threats to Humanity. *Journal of Data Protection & Privacy*, vol. 3, no. 4, 463–468.

³⁹ NAESS, Arne (1999): An Outline of the Problems ahead. In: LOW, Nicholas (ed.): *Global Ethics and the Environment*. London: Routledge, 16–29.; HALE, Thomas (2020): Catalytic Cooperation. *Global Environmental Politics*, vol. 20, no. 4, 73–98.

⁴⁰ SCOTT, Peter (2011): The University as a Global Institution. In: KING, Roger – MARGINSON, Simon – NAIDOO, Rajani (eds.): *Handbook on Globalization and Higher Education*. Cheltenham: Edward Elgar, 59–75.

⁴¹ BENNETT, W. Lance (2005): Social Movements beyond Borders: Understanding Two Eras of Transnational Activism. In: PORTA, Donatella della – TARROW, Sidney (eds.): *Transnational Protest and Global Activism: People, Passions, and Power*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 203–226.; SORCE, Giuliana – DUMITRICA, Delia (2022): Transnational Dimensions in Digital Activism and Protest. *Review of Communication*, vol. 22, no. 3, 157–174.

5. Mi az oka?

A globalizációt objektív és szubjektív tényezők egyaránt formálják. Az ösztönző objektív faktorok közül a szakirodalom kiemelt jelentőséget tulajdonít a technológiai fejlődésnek. A közlekedés és a kommunikáció innovációi – mint a távíró feltalálása az 1840-es években, a repülés elterjedése a 20. század első felében, a konténerszállító hajók megjelenése az 1950-es években vagy az internet a 20. század végén – gyorsabbá és olcsóbbá tették a szállítást, illetve megkönnyítették a távoli pontok közötti interakciót, ami döntő szerepet játszott a globális kapcsolatok bővülésében.⁴² De nemcsak a korszakos találmányok jártak ilyen hatással, hanem a szállítás és a hírközlés folyamatosan kapta a globalizációt segítő impulzusokat sok más, kisebb és kevésbé látványos innováción keresztül is.

A szakirodalomban ugyancsak a globalizáció fontos meghatározójaként jelenik meg a nemzetállamok politikája.⁴³ A kormányok dönthetnek úgy, hogy a gazdasági növekedés – és így a polgárok életszínvonalának javítása – érdekében lehetővé teszik a kereskedelmi és más nemzetközi kapcsolatok szabad fejlődését. A Ronald Reagan és Margaret Thatcher fémjelzte neoliberais gazdaságpolitika – a dereguláció, a privatizáció és a piacok liberalizációja – tudatosan nyitotta meg a gazdaságokat az 1970-es és 1980-as években. Ezt támogatták a második világháború után létrehozott globális feladatkörű intézmények – mint az ENSZ, az IMF, a Világbank, a GATT/WTO –, amelyek kodifikálták a nemzetközi együttműködés szabályait.⁴⁴ A kormányok választhatják azonban a kisebb-nagyobb mértékű elszigetelődést is: vámokkal, kvótákkal és más korlátozásokkal akadályokat gördíthetnek a nemzetközi kereskedelem útjába, nehezíthetik vagy egyenesen tilthatják polgáraik külföldi utazását, illetve korlátozhatják az információk áramlását. Mivel a határok megnyitása szabadságjogokat is érint – mint az utazás és a sajtó szabadsága –, ezért érvek szólnak amellett, hogy az ezeket tiszteletben tartó demokratikus politikai rendszerek terjedése segíti a globalizációt.⁴⁵ Léteznek azonban jelentős kivételek is: például a közel sem demokratikus berendezkedésű Kína

⁴² FULLER, Steve (2007): Technology. In: ROBERTSON, Roland – SCHOLTE, Jan A. (Hrsg.): *Encyclopedia of Globalization*. New York: Routledge, 1112–1118.; BALDWIN (2016) 81–86.; SMIL, Vaclav (2010): *Two Prime Movers of Globalization: The History and Impact of Diesel Engines and Gas Turbines*. Cambridge, Ma.: The MIT Press, 1–19.; NICCOLI, Riccardo (2007): *A repülés története. Leonardo da Vincitől az űr meghódításáig*. Pécs: Alexandra Kiadó.

⁴³ GILPIN, Robert G. (2001): *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 362–376.

⁴⁴ PARK (2020) 319–333.

⁴⁵ MILNER, Helen V. – MUKHERJEE, Bumba (2009): Democratization and Economic Globalization. *Annual Review of Political Science*, vol. 12, no. 1, 163–181.

az 1980-as évektől a nemzetközi gazdasági nyitás politikáját hirdette meg, s mindinkább bekapcsolódott a globális termelési láncokba.⁴⁶

Az egyes államok szintjén a globalizáció determinánsai közé tartozik a lakosság nagysága: rendszerint minél kisebb egy ország, annál inkább rá van utalva a külkereskedelemre, mivel belső piaca kicsiny ahhoz, hogy a termékek és szolgáltatások teljes skáláját hatékonyan állítsa elő. Szintén hatással lehetnek egy ország globalizációjára annak földrajzi adottságai – mint például a tengerhez való hozzáférés. E tényezők jelentősége azonban elmarad a többi, itt tárgyalt faktor szerepe mögött.⁴⁷

A globalizációt formáló szubjektív tényezők közé főként a vágyak, illetve az értékpreferenciák, valamint a tudás és az ideológiák tartoznak. Vannak, akik a globalizáció végső hajtóerejének az emberi szükségletek mind magasabb szintű kielégítésének vágyát tartják, amelyhez a globalizáció segít hozzá, hiszen az hatékonyabb termelést és így elérhetőbb árukat-szolgáltatásokat, vagyis magasabb életszínvonalat tesz lehetővé.⁴⁸ A tudás szerepe összetett. Egyrészt az ismeretek gyarapodása ösztönzi a technológiai fejlődést. Másrészt, ahogyan nő a tudásunk a minket körülvevő világról, úgy juthatnak sokan arra a meggyőződésre, hogy számos társadalmi probléma globális méretű, s ezért elhárításuk is csak globális fellépéssel lehetséges. Ilyenek például a környezeti veszélyek, mint a klímaváltozás. Ez pedig – mint arról már szó volt – arra ösztönözheti ezeket a polgárokat, hogy a társadalmak fennmaradása érdekében támogassák az államok nemzetközi, sőt, globális együttműködését.

Az ideológiák szerepe többirányú lehet. A globalizációnak kedvez az a meggyőződés, hogy a nyitott piac, a szabad információáramlás és a kulturális csere előnyös, mivel a globális integráció segíti a béke fenntartását, fokozza a jólétet, továbbá növeli a polgárok választási lehetőségeit, és gazdagítja a kultúrákat. Mint azt később látni fogjuk, ezeknek az elképzeléseknek a hívei komoly történeti és empirikus bizonyítékokkal is rendelkeznek meggyőződésük alátámasztására. Léteznek azonban olyan ideológiák – mindenekelőtt a nacionalizmus –, amelyek a nemzetek szuverenitását önmagában vett értéknek tartják, függetlenül annak gazdasági és politikai következményeitől. Ezért az ideológiák nyilvánvalóan szemben állnak a globalizációval.⁴⁹

⁴⁶ Kína globalizációjára lásd: SHARMA, Shalendra D. (2009): *China and India in the Age of Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press, 91–130.; YE, Min (2020): *The Belt Road and Beyond: State-Mobilized Globalization in China, 1998–2018*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁴⁷ LOCKWOOD, Ben (2004): How Robust is the Kearney/Foreign Policy Globalisation Index? *World Economy*, vol. 27, no. 4, 507–523.

⁴⁸ CHANDA (2007) XI–XII.

⁴⁹ OSTERHAMMEL, Jürgen (2013): Nationalism and Globalization. In: BREUILLY, John (ed.): *The Oxford Handbook of the History of Nationalism*. Oxford: Oxford University Press, 694–709.

6. Milyen hatásai vannak?

Számos megfigyelő szerint a globalizáció alapjaiban megváltoztatta a világot, és a társadalmakat alakító legfontosabb erő a 20. század végén és a 21. század elején.⁵⁰ A globalizáció hatásainak jellegére vonatkozóan azonban eltérő álláspontok alakultak ki a szakirodalomban és a szélesebb közvéleményben. Az egyik markáns vélemény szerint a globalizáció a különböző társadalmak közötti különbségek csökkenéséhez vezet, ami különösen kulturális téren jelentkezik.⁵¹

Azt kevesen állítják, hogy máris kialakult a globális kultúra, és a glóbusz – *Marshall McLuhan* nyomán – egy „világfalu” (*global village*), amelynek lakói hasonlóan élnek és gondolkodnak.⁵² Jóval többen vélik úgy, hogy a globalizáció eredményeként a kultúra egy sor eleme hasonlóvá vált a különböző társadalmakban, vagyis ezen a téren homogenizáció zajlik. Az érvek jelentős része a fogyasztáshoz, a fogyasztói kultúrához kapcsolódik: *Leslie Sklair* arról ír, hogy a világban mára átfogóan elterjedt a fogyasztói ideológia (*culture-ideology of consumerism*), amely kifejeződik a vágyak és az ízlések, valamint a fogyasztáshoz kapcsolódó szimbólumok növekvő egyezésében is.⁵³ Szintén markáns változások mentek végbe a fogyasztás összetételében. Míg korábban például az élelmiszerek és az élvezeti cikkek kínálata mindenhol erősen kötődött a helyi termelési adottságokhoz, addig a globalizáció nyomán a 19. századtól a piacokon egyre inkább megjelentek távoli országok termékei is. Ma már magától értetődő, hogy egy észak-európai vagy kanadai háztartás menüjén is ott szerepel a rizs és a banán, s a thaiföldi parasztok is fogyasztanak Coca-Colát. Az utóbbi egyenesen a globalizációt szimbolizáló egyik termék lett, hiszen a második világháború után néhány évtized alatt elterjedt az egész világon.⁵⁴ A mobiltelefonoknak szinte teljesen azonos a választékuk Argentínától Lengyelorszáig. Vagyis a fogyasztók a világ különböző részein valóban egyre hasonlóbb termékekre és szolgáltatásokra költik jövedelmüket.

⁵⁰ GIDDENS, Anthony (2003): *Runaway World: How Globalisation is Reshaping our Lives*. New York: Routledge, 4.

⁵¹ BOLI, John – LECHNER, Frank J. (2001): Globalization and World Culture. In: *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*. Vol. 4. Amsterdam: Elsevier, 6261–6266.; MEYER, John W. – BOLI, John – THOMAS, George M. – RAMIREZ, Francisco O. (1997): World Society and the Nation State. *American Journal of Sociology*, vol. 103, no. 1, 144–181.; HOLTON, Robert J. (2000): Globalization's Cultural Consequences. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 570, no. 1. 140–152.

⁵² MCLUHAN, Marshall (1964): *Understanding Media: The Extensions of Man*. London: Routledge, 34.

⁵³ SKLAIR, Leslie (2002): *Globalization: Capitalism and its Alternatives*. Oxford: Oxford University Press, 164–207.

⁵⁴ FOSTER, Robert J. (2008): *Coca-Globalization: Following Soft Drinks from New York to New Guinea*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 4.

A kultúra más területein is fontos változásokat hozott a globalizáció. Különösen szembetűnő a média átalakulása. Az amerikai filmek és televíziós műsorok térhódítása már a 20. század során is előrehaladt, de az ezredfordulót követően felgyorsult ez a folyamat.⁵⁵ Az internet terjedésével mindenhol tovább nőtt a más társadalmakból származó információk és kulturális tartalmak jelentősége. Segítette ezeket a folyamatokat, hogy a 20. század második felétől egyre inkább elterjedt az angol nyelv használata a világ különböző részein, s így kialakult egy globális közvetítő nyelv: ennek következtében ma például egy átlagos európai lakos jó eséllyel közvetlenül is tud kommunikálni egy indiai polgárral, miközben száz évvel korábban ez még jóval kevésbé volt jellemző.⁵⁶

Mások kétségbe vonják a globális konvergenciát s különösen a kulturális homogenizáció téziséét. Álláspontjuk szerint a globalizáció nem egy minden létszférát és minden régiót átfogó és gyökeresen átalakító folyamat. E nézetek szerint a globalizáció hatásai egyenlőtlenek és gyakran felszínesek. Vannak társadalmak, csoportok vagy területek, amelyek intenzíven bekapcsolódtak a globális hálózatokba, míg mások kimaradtak, vagy csupán korlátozott mértékben váltak részeseivé. Ez földrajzi értelemben is igaz: míg például a globális városok (mint New York, London és Szingapúr) a globalizáció központjaivá váltak, számos peremhelyzetű régió esetében – így szól az érvelés – a globalizáció hatásai kevésbé érezhetők. Mint *Robert Gilpin* írja, a globális kereskedelem túlnyomó része a három legfejlettebb régió – az Egyesült Államok, Nyugat-Európa és Japán –, valamint néhány feltörekvő piac – különösen Kína – között bonyolódik.⁵⁷

Egy további, szintén kritikát gyakorló interpretációs irányzat szerint a globalizáció azért nem vezet homogenizációhoz, mert lehetőséget teremt sajátos, kevert kulturális formák létrejöttére. *Arjun Appadurai* úgy véli, hogy az egyének és a társadalmak saját, megszokott gyakorlatukhoz igazítják a globális hatásokat.⁵⁸ A szórakoztató zene, az ifjúsági kultúra, az étkezési szokások, a televízió-műsorok minden társadalomban különböző forrásokból merítenek elemeket, s vegyítik azokat.⁵⁹ Ezek aztán hozzáadódnak a létező műfajokhoz, szokásokhoz és irányzatokhoz, vagyis növelik azok számát. Így a globalizáció nem csökkenti a sokszínűséget, hanem éppen növeli azt.

⁵⁵ Az amerikai tömegkultúrára és tömegmédiára: CROTHERS, Lane (2017): *Globalization and American Popular Culture*. Lanham: Rowman & Littlefield, 37–231.

⁵⁶ Az angol nyelv elterjedésére: FERGUSON, Yale H. – MANSBACH, Richard W. (2012): *Globalization: The Return of Borders to a Borderless World?* London – New York: Routledge, 91–93.; magyarul: MEDGYES Péter (2022): Az angol nyelv és a globalizáció. *Educatio*, 31. évf. 4. sz. 618–632.

⁵⁷ GILPIN (2001) 6.

⁵⁸ APPADURAI, Arjun (1996): *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis–London: University of Minnesota Press, 188–199.

⁵⁹ ERIKSEN, Thomas, Hylland (2014): *Globalization: The Key Concepts*. London: Bloomsbury Academic, 122.

Több kifejezés is született e jelenségek megnevezésére. Az egyik a glocalizáció,⁶⁰ mely a globális és a lokális – vagyis a globális és a helyi – összefonódását jelöli. A glocalizáció révén a globális termékek, híradások, intézmények, társadalmi mozgalmak a helyi sajátosságokhoz alkalmazkodnak, és így sajátos formát öltenek. Forgalomban vannak más elnevezések is a globalizáció hasonló következményeire: ilyen – nem mindig szinonimaként használt, hanem sajátos értelmet is hordozó – fogalom a glocalizáció mellett a hibridizáció és a kreolizáció.⁶¹

7. Gazdagít vagy szegényít?

A globalizáció hatásairól folytatott viták másik jelentős vonulata a globalizáció gazdasági hatásaival foglalkozik. Javítja a globalizáció az emberiség életviszonyait, vagy inkább rontja az életkörülményeket? Milyen hatással jár az egyes társadalmakra és azokon belül az egyes csoportokra vonatkozóan?⁶²

A globalizációval szemben kritikus nézetek szintén széles publicitást kapnak mind a fejlett gazdaságú, mind pedig a szegényebb országokban. Ezek nem feltétlenül kérdőjelezik meg azt, hogy a globalizáció gazdasági előnyökkel jár világméretben és az egyes nemzetek egésze számára is, vagyis összességében növeli azok jólétét. Ehelyett azt állítják a középpontba, hogy egyes országok és a társadalmakon belül bizonyos csoportok nagyobb mértékben részesednek a globalizáció kínálta előnyökből, mások pedig kevésbé.

A baloldali indíttatású kritika szerint a globalizáció növeli az egyes országok közötti egyenlőtlenségeket: a szegény országok felzárkózás helyett még inkább lemaradnak a gazdag centrumok mögött.⁶³ Emellett az egyes országok bruttó hazai terméke ugyan nőtt az utóbbi évtizedekben, de ezzel párhuzamosan a belső egyenlőtlenségek is fokozódtak: tárgult a szakadék a szegények és a gazdagok között, miközben a

⁶⁰ A glocalizációra átfogóan lásd: ROUDOMETOF (2016).

⁶¹ PIETERSE, Jan Nederveen (1994): Globalization as Hybridisation. *International Sociology*, vol. 9, no. 2, 161.; COHEN, Robin (2007): Creolization and Cultural Globalization: The Soft Sounds of Fugitive Power. *Globalizations*, vol. 4, no. 3, 369–384.; ROUDOMETOF (2016) 13–15.

⁶² A globalizáció következményeit bemutató különböző narratívákra: ROBERTS, Anthea – LAMP, Nicholas (2021): *Six Faces of Globalization: Who Wins, Who Loses, and Why it Matters*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 35–163.; TOMKA Béla (2023c): Bevezetés: a globalizáció a közbeszédben és a tudományban. *Magyar Tudomány*, 184. évf. 10. sz. 1217–1222.

⁶³ MOHANTY, Manoranjan (2019): Inequality from the Perspective of the Global South. In: JUERGENSMEYER, Mark – SASSEN, Saskia – STEGER, Manfred B. – FAESSEL, Victor (eds.): *The Oxford Handbook of Global Studies*. Oxford: Oxford University Press, 211–227.

középosztály elvékonyodott.⁶⁴ Ezért számos baloldali gondolkodó véli úgy, hogy nem önmagában a globalizáció káros, hanem annak megvalósulási módja.

A leginkább a fejlett országokban befolyásos jobboldali globalizációkritika kevés figyelmet fordít arra, hogy mi történik Afrika vagy Dél-Amerika társadalmaival. Ehelyett szinte kizárólag az Egyesült Államok vagy Európa – illetve általában a Nyugat – szempontjából értékeli a folyamatot. Képviselői – mint például Donald Trump amerikai elnök – arra mutatnak rá, hogy a multinacionális cégek az utóbbi évtizedekben nagy számú üzemet és így munkahelyet hoztak létre az alacsonyabb bérű országokban – különösen Ázsiában. Emiatt Amerika az ezredforduló után több millió ipari állást veszített, s így romlott az amerikai munkások munkaerőpiaci helyzete: béreik vásárlóértéke stagnált, miközben az amerikai társadalom más csoportjaié jelentősen javult. A tipikus érvelés szerint tehát a globalizáció javította a szegényebb országok munkavállalóinak helyzetét, de az amerikai és a nyugat-európai munkásosztály kárára.⁶⁵

Bár teljes tudományos konszenzus nem alakult ki a globalizáció gazdasági hatásaival kapcsolatban, a kutatások túlnyomó része megerősítette azt, hogy a globalizáció világméretben hozzájárult a jólét növekedéséhez.⁶⁶ A globalizáció során a világgazdaság szereplői azoknak a termékeknek az előállítására specializálódnak, amelyeket olcsón és jó minőségben tudnak előállítani. Mindez pedig hatékonyabb termeléshez vezet, ami alacsonyabb világpiaci árakat eredményez, növelve a jólétet. Ráadásul az áruk és a szolgáltatások választéka is bővül, mivel a kereskedelem beszerzési forrásai globálissá válnak. Ebből a szegényebb és a gazdagabb országok egyaránt profitáltak, de történetileg változó mértékben. Míg a 19. században és a 20. század nagy részében nőttek közöttük a jövedelmi különbségek, addig az utóbbi évtizedekben a világ szegényebb része összességében kezdett felzárkózni, még ha ez nem is minden régió és ország esetében történt meg.

A kevésbé fejlettek felzárkózása különösen jól látható az ezredfordulót követően. Ez azonban kétségtelenül főként annak eredménye volt, hogy néhány nagy lakosságú ország – mindenekelőtt Kína és India – gyors, a legfejlettebbek átlaga feletti gazdasági növekedést produkált. Ugyanakkor a globális Dél egyes régióinak – különösen Afrika tartozik ide – gazdasági fejlettsége csak nagyon kis mértékben közeledett az élenjáró

⁶⁴ MILANOVIC, Branko (2016): *Global Inequality: A New Approach for the Age of Globalization*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 11.; BAKER, Dean (2016): *Rigged: How Globalization and the Rules of the Modern Economy Were Structured to Make the Rich Richer*. Washington, DC: Center for Economic and Policy Research, 25–49.

⁶⁵ RODRIK, Dani (2018): Populism and the Economics of Globalization. *Journal of International Business Policy*, vol. 1, no. 1–2, 12–33.; ROBERTS–LAMP (2021) 8–10.

⁶⁶ RAVALLION, Martin (2018): Inequality and Globalization: A Review Essay. *Journal of Economic Literature*, vol. 56, no. 2, 620–642.

gazdaságok színvonalához. Ez azt jelzi, hogy a globális nyitás – megfelelő gazdaságpolitika és humán tőke esetén – hatékony eszköz lehet a szegénység felszámolására, de közel sem törvényszerű folyamat.⁶⁷

Az egyes országokon belüli jövedelmi egyenlőtlenségek átlagos mértéke összességében stagnált vagy egyenesen csökkent a 19–20. század során. A nyugati világban a kiegyenlítődés különösen a második világháború utáni három évtizedben tapasztalható. A jövedelmi nivelláció trendje azonban módosult a 20. század végén és a 21. század elején: számos társadalmon belül növekedni kezdtek az egyenlőtlenségek.⁶⁸ Az Egyesült Államokban – és általában a fejlett világban – a globalizáció nyertesei elsősorban a magas jövedelmű rétegek, valamint a felső középosztály, míg az alsó középosztály tagjainak reáljövedelme stagnált a 20. század utolsó évtizedeiben.⁶⁹

A gazdag országok tehát egészében véve előnyt húztak a globalizációból, még ha ezekben a társadalmakban a lakosság egyes csoportjai, különösen a – népesség kis hányadát kitevő – nagyipari munkásság alig vagy egyáltalán nem profitált a globalizációból. Némileg más minta látható a fejlődő országok esetében: az utóbbi évtizedekben jelentős részük nem csupán kezdett felzárkózni a fejlettebbekhez, hanem ezekben a szegények és a középrétegek helyzete is számottevően javult.

Mások arra hívják fel a figyelmet, hogy nem feltétlenül a globalizáció okozta az egyenlőtlenségek növekedését egyes nyugati társadalmakon belül. Különösen a technológiai innovációk – így az automatizáció – szerepe fontos ebből a szempontból, amelyek leértékelték a kevésbé képzett munkaerőt, és ezzel együtt felértékelték a tudást.⁷⁰ Ez a megfontolás általánosabb tanulságokkal is jár: a világban zajló társadalmi-gazdasági változások mögött nem minden esetben a globalizációt kell keresni, bármennyire is átfogó folyamatról van szó.

8. Miként érinti Magyarországot a globalizáció?

A magyarországi globalizáció folyamatát számos vita övezi a történetírásban: ezek rendszerint a szélesebben vett kelet-közép-európai vagy kelet-európai régió

⁶⁷ MOATSOS, Michail (2021): Global Extreme Poverty: Present and Past since 1820. In: OECD (ed.): *How Was Life? Volume II: New Perspectives on Well-being and Global Inequality since 1820*. Paris: OECD Publishing, 186–215.; BOURGUIGNON, François – MORRISSON, Christian (2002): Inequality among World Citizens, 1820–1992. *American Economic Review*, vol. 92, no. 4, 727–744.

⁶⁸ KAELBLE, Hartmut (2017): *Mebr Reichtum, mehr Armut. Soziale Ungleichheit in Europa vom 20. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. Frankfurt/M.: Campus, 103–170.

⁶⁹ MILANOVIC (2016) 11., 46–117.

⁷⁰ RAVALLION (2018) 634.

globalizációjával foglalkoznak, s ebben a kontextusban jelenik meg Magyarország.⁷¹ Eközben különösen két korszak érintett: az államszocializmus évtizedei és a rendszerváltozást követő periódus.⁷² Az egyik fontos vitakérdés a szocialista időszakban zajló globalizáció mértéke. Míg a historiográfia hagyományosan a keleti blokk országainak elszigeteltségét hangsúlyozza, az újabb kutatások az államszocializmus idején lezajlott fokozatos nyitás jelentőségét emelik ki.⁷³ Egyes kutatók, mint *Besnik Pula*, ezt a folyamatot „protoglobalizációnak” nevezik: olyan előkészítő szakasznak, amelyben a kelet-közép-európai szocialista országok – így Magyarország – egyre inkább bekapcsolódtak a világgazdaság folyamataiba, különösen a technológiai import, a külföldi hitelezés és a külkereskedelem révén.⁷⁴ Bár ezek nem eredményeztek olyan széles körű globális kapcsolatokat, mint a nyugati országok esetében látható, mégis lehetővé tették, hogy a szocialista korszak végére Magyarország beágyazódjon a világgazdaságba. Ez az integráció Pula szerint jelentős mértékben megkönnyítette a rendszerváltozás utáni átfogó nyitást és a nyugati orientáció gyors kibontakozását. Más kutatók azonban problematikusnak tartják a protoglobalizáció fogalmát, hiszen azt sugallja, hogy a globalizáció valamikor később, az 1990-es évektől kezdődött, ami történeti érvekkel aligha támasztható alá. Emellett az interpretációk jelentős része továbbra is kitart amellett, hogy a globalizációs folyamatok a szocialista korszakban erős korlátokba ütköztek: az államszocialista rendszer politikai, jogi és gazdasági alapjai nem tették lehetővé a valóban átfogó nemzetközi integrációt, s így kevésbé készíthette elő a rendszerváltozás utáni globalizációt. Sokkal inkább teherként jelentett a nemzetközi integráció szelektivitása és összességében alacsony szintje s a hatékony gazdasági intézmények ennek következtében hiányzórendszere.⁷⁵

⁷¹ Magyarország 19–21. századi globalizációjának különböző aspektusaira lásd: LACZÓ Ferenc – VARGA Bálint (szerk. 2022): *Magyarország globális története, 1869–2022*. Budapest: Napvilág Kiadó.

⁷² A korábbi időszakok magyarországi globalizációjára a fentiekben túl lásd pl.: BARÁTH Katalin (2024): A tömegkultúra globális műfajainak meghonosodása Magyarországon a 20. század elején: (Periodizációs vázlat). *Századok*, 158. évf. 1. sz. 69–93.; BARÁTH Katalin (2023): *Szórakozók a tömeg: Fejezetek a modern populáris kultúra magyarországi kezdetiből*. Pécs: Kronosz Kiadó SIPOS Balázs (2023): „Amerika, ezerelemetes mennyország”: *Amerika és az amerikanizmus a Horthy-kori nyilvánosságban*. Budapest, Napvilág Kiadó; BENCSIK Péter (2023): A 20. századi magyar határrezsim változásai: globalizációs és territorializációs hullámok hatása. *Magyar Tudomány*, 84. évf. 10. sz. 1245–1253.; ugyanő a határok jelentőségéről átfogóan: BENCSIK Péter (2021): Territorializálódás és globalizáció. Historiográfiai áttekintés. *Korall*, 22. évf. 3. sz. 5–25.

⁷³ APOR, Péter – MARK, James (2015): Socialism Goes Global: Decolonization and the Making of a New Culture of Internationalism in Socialist Hungary, 1956–1989. *Journal of Modern History*, vol. 87, no. 4, 852–891.; BÓDY Zsombor (2021): Technokrata transznacionálé az 1960-as években és a keleti blokk önállósága a globalizáció szempontjából. *Korall*, 22. évf. 3. sz. 113–137.

⁷⁴ PULA, Besnik (2018): *Globalization under and after Socialism: The Evolution of Transnational Capital in Central and Eastern Europe*. Stanford, CA: Stanford University Press, 65–107.

⁷⁵ TOMKA Béla (2023a): *Globalizáció Kelet-Közép-Európában a második világháború után: narratívák és ellennarratívák*. Pécs: Kronosz Kiadó; TOMKA, Béla (2023d): Globalization in Socialist Eastern Europe: A Turn in

Szintén vitákat váltott ki az „alternatív globalizáció” koncepciója, amely szerint az államszocialista országok – köztük Magyarország – harmadik világgal kialakított kapcsolatrendszere sajátos és öntörvényű globalizációs folyamatként értelmezendő.⁷⁶ Ez a kereskedelmi összeköttetéseken túl technológiai, tudományos és oktatási csereprogramokat, széles körű kulturális, valamint diplomáciai együttműködést jelentett, és a megközelítés szerint lehetővé tette egy saját globalizációs modell kialakítását, amely ily módon alternatívát jelentett a nyugati vezetésű globalizációval szemben. A koncepció empirikus megalapozottsága azonban nem tűnik szilárdnak: nincs megfelelő bizonyíték arra, hogy ezek a kapcsolatok pótolták a nyugati összeköttetések hiányát, és valódi globalizációs alternatívát képeztek.⁷⁷

További – de az eddigiekkel összefüggő – nézetkülönbség alakult ki a szakirodalomban arra vonatkozóan, hogy a rendszerváltozás miként hatott a globalizációra. Míg a rendszerváltozást sokan áttörésnek tekintik Magyarország és a többi kelet-közép-európai ország globalizációjában, több kutató – például *James Mark* – érvelése szerint 1989 egyben a globális déllel – például afrikai és ázsiai országokkal – kialakított kapcsolatok elvesztését is jelentette, s ezt visszalépésként értékeli.⁷⁸ Ez a megközelítés azonban nem képes integrálni azokat az empirikus eredményeket – a külkereskedelmi nyitottság fokozódásától a tőkebefektetések ugrásszerű növekedésén át az utazások és a turizmus rendkívüli megélénküléséig –, amelyek mind a rendszerváltozás fordulópont jellegét támasztják alá a globalizációs folyamatban Magyarországon.⁷⁹

Research and its Discontents. *European History Quarterly*, vol. 53, no. 4, 685–696.; TOMKA, Béla (2024): *Globalization in State Socialist East Central Europe: Looking beyond Dominant Narratives*. London: Palgrave Macmillan, 87–93. Az ideológiai vetületekre: KALMÁR Melinda (2021): Globális versengések metszetei. Szovjet blokk és a hidegháborús kihívások. *Korall*, 22. évf. 3. sz. 93–112.

⁷⁶ MARK, James – KALINOVSKY, Artemy M. – MAHRUNG, Steffi (eds. 2020): *Alternative Globalizations: Eastern Europe and the Postcolonial World*. Bloomington: University of Indiana Press; MARK, James – BETTS, Paul (eds. 2022): *Socialism Goes Global: The Soviet Union and Eastern Europe in the Age of Decolonization*. Oxford: Oxford University Press.

⁷⁷ LAVIGNE, Marie (1995): *The Economics of Transition: From Socialist Economy to Market Economy*. New York: Macmillan, 79.; LORENZINI, Sara (2014): Comecon and the South in the Years of Détente: A Study on East–South Economic Relations. *European Review of History/Revue européenne d’histoire*, vol. 21, no. 2, 183–199.; TOMKA, Béla (2024): *Globalization in State Socialist East Central Europe: Looking beyond Dominant Narratives*, London: Palgrave Macmillan, 61–73.

⁷⁸ MARK, James – IACOB, Bogdan C. – RUPPRECHT, Tobias – SPASKOVSKA, Ljubica (2019): *1989: A Global History of Eastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 30.

⁷⁹ Ezt mutatják a legelterjedtebben használt globalizációs indexek is: GYGLI–HAELG–POTRAFKE–STURM (2019) 543–574.; MARTENS, Pim – RAZA, Mohsin (2008): *An Updated Maastricht Globalisation Index*. Working Paper 08020. Maastricht: ICIS; FIGGE, Lukas – MARTENS, Pim (2014): Globalisation Continues: The Maastricht Globalisation Index Revisited and Updated. *Globalizations*, vol. 11, no. 6, 6.; TOMKA (2023a) 33–47.

Végül egy sor világméretű társadalmi-politikai kihívás, mint a digitális technológiák térnyerése, a migrációs válságok, a klímaváltozás és a geopolitikai instabilitás új kérdéseket vet fel. Ezek megoldása, illetve az ezekkel összefüggő veszélyek elhárítása széles körű nemzetközi kooperációt igényel. Magyarország döntéshozói azonban az utóbbi egy-másfél évtizedben elsődleges célnak tekintik a nemzeti szuverenitás védelmét, ami nyilvánvalóan nehezíti a globális együttműködést. A 2010-es években a magyar kormány által megfogalmazott ún. „keleti nyitás” koncepciója szintén vitákat váltott ki, mivel az a tetszetős jelszavak ellenére csekély eredménnyel járt, ami pedig megvalósult belőle, az több esetben autokrata rezsimekhez való közeledést eredményezett, és az azoktól való függés kialakulását hozta magával.⁸⁰ A jövő globalizációja tehát Magyarországon sem pusztán gazdasági kérdés, hanem társadalmi és politikai dilemmák sokaságát is felveti.

9. Összefoglalás

A globalizáció fogalma viszonylag fiatal, és definíciójáról nincs teljes szakmai konszenzus. A kutatók hangsúlyai eltérőek: általában a határokon átnyúló kapcsolatok világméretű bővülését értik rajta, de fontos része a világ távoli részei közötti kölcsönös függőség erősödése és ezeknek a folyamatoknak növekvő tudatosulása is a különböző társadalmakban.

Vitatott kérdés, hogy a globalizáció mikor kezdődött. Egyes szerzők már az emberiség őskori vándorlásaitól, mások a világvallások elterjedésétől számítják. További megközelítések szerint a 19. század második felének kereskedelmi és technológiai ugrása jelentette a kezdetet, míg a sajtóban gyakran a 20. század végét tekintik a globalizáció születési idejének. Fontos érvek szólnak azonban amellett, hogy kezdetét a 16. századi nagy földrajzi felfedezésektől számítsuk. Egyrészt ekkor indult meg a valóban világméretű kapcsolatok kialakulása, másrészt a korábbi globalizációs folyamatok megszakadtak, a 16. században indult globalizáció azonban nem.

A globalizáció nemcsak a gazdaságra terjed ki, hanem több területen zajlik párhuzamosan. A gazdaságban a nemzetközi kereskedelem, tőkeáramlás és globális termelési láncok jelentik az alapját. A kultúrában egyszerre figyelhető meg homogenizáció – fogyasztói ideológia, a populáris kultúra terjedése – és glocalizáció,

⁸⁰ ÉLTETŐ Andrea – VÖLGYI Katalin (2013): „Keleti nyitás” a számok tükrében – külkereskedelem Ázsiával. *Külgazdaság*, 57. évf. 7-8. sz. 67–104.; Út a „gazdasági semlegességhez”: keleti vagy nyugati nyitás? Gazdaságkutató Zrt. <https://gki.hu/language/hu/2024/10/22/ut-a-gazdasagi-semlegesseghez-keleti-vagy-nyugati-nyitas/> (Letöltés: 2025. június 10.)

vagyis a globális hatások helyi módosítása, újraértelmezése. A politikában vitatott, hogy a globalizáció az államok gyengülését vagy inkább átalakulását hozza. További területei a migráció, a tudomány és oktatás, valamint a transznacionális civil mozgalmak.

Az okok között kiemelt helyen szerepel a technológiai innováció – közlekedés, kommunikáció, digitalizáció –, de fontos a politikai döntések hatása is, például a külkereskedelem liberalizálása vagy éppen korlátozása. Szubjektív tényezők, mint az értékek, ideológiák és a jobb élet iránti igény szintén befolyásolják a globalizáció alakulását.

A hatásokat illetően a viták két fő csomópont köré rendeződnek. Az első, hogy a globalizáció kulturális homogenizációt eredményez-e, vagy inkább új hibrid formákat teremt. A második, hogy gazdaságilag mindenkit gazdagít-e, vagy inkább egyenlőtlenségeket mélyít el: kutatások szerint összességében növeli a jólétet, de a nyertesek és vesztesek aránya társadalmanként eltér.

A magyarországi globalizációról szóló viták egyik központi eleme az államszocialista korszak megítélése: a rendszer teljes elszigeteltségét hangsúlyozó nézet leegyszerűsíti a valós viszonyokat, miközben a harmadik világgal kialakított intenzív kapcsolatokat megfogalmazó, azok alapján „alternatív globalizáció” mellett érvelő koncepció empirikusan gyenge lábakon áll, mivel ezek a kapcsolatok nem pótolták a nyugati integrációt. A rendszerváltozást fordulópontként értékelő álláspontot széles körű bizonyítékok támasztják alá a külkereskedelem, a tőkekapcsolatok és a turizmus terén, míg a harmadik világgal fennálló viszonyban visszalépést hangsúlyozó érvelés túlhangsúlyozza a veszteségeket. Az utóbbi két évtized magyarországi globalizációjára vonatkozó viták a nemzeti szuverenitás és a globális együttműködés ellentmondásaira mutatnak rá: a „keleti nyitás” inkább politikai szlogennek bizonyult, s így valódi stratégiai fordulat helyett kevés eredményt hozott.

IRODALOM

- APOR, Péter – MARK, James (2015): *Socialism Goes Global: Decolonization and the Making of a New Culture of Internationalism in Socialist Hungary, 1956–1989*. *Journal of Modern History*, vol. 87, no. 4, 852–891.
<https://doi.org/10.1086/683608>
- APPADURAI, Arjun (1996): *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis–London: University of Minnesota Press.
- BAKER, Dean (2016): *Rigged: How Globalization and the Rules of the Modern Economy Were Structured to Make the Rich Richer*. Washington, DC: Center for Economic and Policy Research.

- BALDWIN, Richard (2016): *The Great Convergence: Information Technology and the New Globalization*. Cambridge, Ma.: Harvard University Press.
<https://doi.org/10.2307/j.ctv24w655w>
- BALDWIN, Richard (2019): *The Globotics Upheaval: Globalization, Robotics and the Future of Work*. New York: Oxford University Press.
- BARÁTH Katalin (2023): *Szórakozók a tömeg: Fejezetek a modern populáris kultúra magyarországi kezdeteiből*. Pécs: Kronosz Kiadó.
- BARÁTH Katalin (2024): A tömegkultúra globális műfajainak meghonosodása Magyarországon a 20. század elején: (Periodizációs vázlat). *Századok*, 158. évf. 1. sz. 69–93.
- BELL, Daniel (1973): *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books.
- BENCSEK Péter (2023): A 20. századi magyar határrezsím változásai: globalizációs és territorializációs hullámok hatása. *Magyar Tudomány*, 84. évf. 10. sz. 1245–1253.
- BENCSEK Péter (2021): Territorializálódás és globalizáció. Historiográfiai áttekintés. *Korall*, 22. évf. 3. sz. 5–25.
<https://doi.org/10.52656/KORALL.2021.03.001>
- BENNETT, W. Lance (2005): Social Movements beyond Borders: Understanding Two Eras of Transnational Activism. In: PORTA, Donatella della – TARROW, Sidney (eds.): *Transnational Protest and Global Activism: People, Passions, and Power*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 203–226.
- BÓDY Zsombor (2021): Technokrata transznacionálé az 1960-as években és a keleti blokk önállósága a globalizáció szempontjából. *Korall*, 22. évf. 3. sz. 113–137.
<https://doi.org/10.52656/KORALL.2021.03.006>
- BOLI, John – LECHNER, Frank J. (2001): Globalization and World Culture. In: *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*. Vol. 4. Amsterdam: Elsevier, 6261–6266.
<https://doi.org/10.1016/B0-08-043076-7/04093-6>
- BORDO, Michael D. – TAYLOR, Alan M. – WILLIAMSON, Jeffrey G. (eds. 2003): *Globalization in Historical Perspective*. Chicago–London: University of Chicago Press.
- BOURGUIGNON, François – MORRISSON, Christian (2002): Inequality among World Citizens, 1820–1992. *American Economic Review*, vol. 92, no. 4, 727–744.
<https://doi.org/10.1257/00028280260344443>
- BOURGUIGNON, Francois (2015): *The Globalization of Inequality*. Princeton: Princeton University Press.
- BRUBAKER, Rogers (2023): *Hyperconnectivity and its Discontents*. Cambridge: Polity.
- CASTELLS, Manuel (2010): *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.

- <https://doi.org/10.1002/9781444319514>
- CASTLES, Stephen – MILLER, Mark J. (2019): *The Age of Migration*. 6th ed. New York: Guilford Press.
- CHANDA, Nayan (2007): *Bound Together: How Traders, Preachers, Adventurers, and Warriors Shaped Globalization*. New Haven – London: Yale University Press.
- COHEN, Robin (2007): Creolization and Cultural Globalization: The Soft Sounds of Fugitive Power. *Globalizations*, vol. 4, no. 3, 369–384.
<https://doi.org/10.1080/14747730701532492>
- CORBETT, James J. – WINEBRAKE, James (2008): *The Impacts of Globalisation on International Maritime Transport Activity: Past trends and future perspectives*. Paris: OECD.
- CRAFTS, Nicholas – VENABLES, Anthony J. (2003): Globalization in History: A Geographical Perspective. In: Bordo, Michael D. – Taylor, Alan M. – Williamson, Jeffrey G. (eds.): *Globalization in Historical Perspective*. Chicago–London: University of Chicago Press, 323–364.
<https://doi.org/10.7208/chicago/9780226065991.003.0008>
- CROTHERS, Lane (2017): *Globalization and American Popular Culture*. Lanham: Rowman&Littlefield.
- CROWLEY, Roger (2019): *Hódítók. Hogyan kovácsolta össze Portugália a történelem első tengeri birodalmát*. Budapest: Park Könyvkiadó.
- DHL Global Connectedness Index 2021 Update,
<https://www.dhl.com/content/dam/dhl/global/dhl-spotlight/documents/pdf/2021-gci-update-report.pdf> (Letöltés: 2023. január 14.)
- DREHER, Axel – GASTON, Noel – MARTENS, Pim (2008): *Measuring Globalisation: Gauging its Consequences*. New York: Springer.
<https://doi.org/10.1007/978-0-387-74069-0>
- ÉLTETŐ Andrea – VÖLGYI Katalin (2013): „Keleti nyitás” a számok tükrében – külkereskedelem Ázsiával. *Külgazdaság*, 57. évf. 7-8. sz. 67–104.
- ERIKSEN, Thomas Hylland (2014): *Globalization: The Key Concepts*. London: Bloomsbury Academic.
- FANTACCI, Luca (2019): Crypto currencies and the Denationalization of Money. *International Journal of Political Economy*, vol. 48, no. 2, 105–126.
<https://doi.org/10.1080/08911916.2019.1624319>
- FERGUSON, Yale H. – MANSBACH, Richard W. (2012): *Globalization: The Return of Borders to a Borderless World?* London – New York: Routledge.
- FIGGE, Lukas – MARTENS, Pim (2014): Globalisation Continues: The Maastricht Globalisation Index Revisited and Updated. *Globalizations*, vol. 11, no. 6, 6.
<https://doi.org/10.1080/14747731.2014.887389>

- FORM, William (1979): Comparative Industrial Sociology and the Convergence Hypothesis. *Annual Review of Sociology*, vol. 5, 1–25.
<https://doi.org/10.1146/annurev.so.05.080179.000245>
- FOSTER, Robert J. (2008): *Coca-Globalization: Following Soft Drinks from New York to New Guinea*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- FRIEDMAN, Thomas L. (2000): *The Lexus and the Olive Tree*. New York: Anchor Books.
- FUJ, Eiji (2019): What Does Trade Openness Measure? *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, vol. 81, no. 4, 868–888.
<https://doi.org/10.1111/obes.12275>
- FULLER, Steve (2007): Technology. In: ROBERTSON, Roland – SCHOLTE, Jan A. (Hrsg.): *Encyclopedia of Globalization*. New York: Routledge, 1112–1118.
- GIDDENS, Anthony (2003): *Runaway World: How Globalisation is Reshaping our Lives*. New York: Routledge.
- GILPIN, Robert G. (2001): *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
<https://doi.org/10.1515/9781400831272>
- GOMEZ, David Matesanz – TORGLER, Benno – ORTEGA, Guillermo J. (2013): Measuring Global Economic Interdependence: A Hierarchical Network Approach. *The World Economy*, vol. 36, no. 12, 1632–1648.
<https://doi.org/10.1111/twec.12080>
- GRÄBNER, Claudius – HEIMBERGER, Philipp – KAPPELER, Jakob – SPRINGHOLZ, Florian (2021): Understanding Economic Openness: a Review of Existing Measures. *Review of World Economics*, vol. 157, no. 1, 89.
<https://doi.org/10.1007/s10290-020-00391-1>
- GUILLEN, Mauro F. (2001): Is Globalization Civilizing, Destructive or Feeble? A Critique of Five Key Debates in the Social Science Literature. *Annual Review of Sociology*, vol. 27, 235–260.
<https://doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.235>
- GYGLI, Savina – HAELG, Florian – POTRAFKE, Niklaset – STURM, Jan-Egberg (2019): The KOF Globalisation Index – Revisited. *Review of International Organizations*, vol. 14, no. 3, 543–574.
<https://doi.org/10.1007/s11558-019-09344-2>
- HALE, Thomas (2020): Catalytic Cooperation. *Global Environmental Politics*, vol. 20, no. 4, 73–98.
https://doi.org/10.1162/glep_a_00561

- HALMAN, Loek – INGLEHART, Ronald – DÍEZ-MEDRANO, Jaime – LUIJKX, Ruud – MORENO, Alejandro – BASÁNEZ, Miguel (eds. 2020): *Changing Values and Beliefs in 85 Countries: Trends from the Values Surveys from 1981 to 2004*. Leiden: Brill.
- HARARI, Yuval Noah (2020): How to survive the 21st century: Three existential threats to humanity. *Journal of Data Protection & Privacy*, vol. 3, no. 4, 463–468.
<https://doi.org/10.69554/TSJM2066>
- HARVEY, David (1989): *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Blackwell.
- HELD, David – MCGREW, Anthony – GOLDBLATT, David – PERRATON, Jonathan (2000): *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Cambridge: Polity.
https://doi.org/10.1057/9780333981689_2
- HIRST, Paul – THOMPSON, Grahame (2009): *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*. Cambridge: Polity.
- HOLTON, Robert (2000): Globalization's Cultural Consequences. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 570, no 1. 140–152.
<https://doi.org/10.1177/0002716200570001011>
- HOLTON, Robert J. (2005): *Making Globalization*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- IRIYE, Akira (2014): Introduction. In: Akira Iriye (ed.): *Global Interdependence: The World after 1945*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 3–8.
<https://doi.org/10.4159/9780674270657-001>
- JAMES, Harold (2001): *The End of Globalization: Lessons from the Great Depression*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
<https://doi.org/10.4159/9780674039087>
- JAMES, Paul – STEGER, Manfred B. (2015): A Genealogy of “Globalization” – The Career of a Concept. In: JAMES, Paul – STEGER, Manfred B.: *Globalization: The Career of a Concept*. London – New York: Routledge, 2–3.
- JAMES, Paul – STEGER, Manfred B. (2016): Globalization and Global Consciousness: Levels of Connectivity. In: ROBERTSON, Roland – BUHARI-GULMEZ, Didem (eds.): *Global Culture: Consciousness and Connectivity*. London – New York: Routledge, 25–37.
<https://doi.org/10.4324/9781315562834-3>
- JONES, Paul – STEGER, Manfred B. (2015): A Genealogy of „Globalization” – The Career of a Concept. In: JONES, Paul – STEGER, Manfred B.: *Globalization: The Career of a Concept*. London – New York: Routledge, 1–18.
- KAELBLE, Hartmut (2017): *Mebr Reichtum, mehr Armut. Soziale Ungleichheit in Europa vom 20. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. Frankfurt/M.: Campus.
- KALMÁR Melinda (2021): Globális versengések metszetei. Szovjet blokk és a hidegháborús kihívások. *Korall*, 22. évf. 3. sz. 93–112.
<https://doi.org/10.52656/KORALL.2021.03.005>

- KELLNER, Douglas – PIERCE, Clayton (2007): Media and Globalization. In: RITZER, George (ed.): *The Blackwell Companion to Globalization*. Oxford: Blackwell, 383–395.
<https://doi.org/10.1002/9780470691939.ch19>
- KERR, Clark (1960): *Industrialism and Industrial Man: The Problems of Labor and Management in Economic Growth*. Cambridge: Harvard University Press.
- KESSLER, Johannes (2016): *Theorie und Empirie der Globalisierung. Grundlagen eines konsistenten Globalisierungsmodells*. Wiesbaden: Springer.
<https://doi.org/10.1007/978-3-658-02388-1>
- LACZÓ Ferenc – VARGA Bálint (szerk., 2022): *Magyarország globális története, 1869–2022*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- LAVIGNE, Marie (1995): *The Economics of Transition: From Socialist Economy to Market Economy*. New York: Macmillan.
- LECHNER, Frank J. – BOLI, John (2015): *The Globalization Reader*. Oxford: Wiley Blackwell.
- LOCKWOOD, Ben (2004): How Robust is the Kearney/Foreign Policy Globalisation Index? *World Economy*, vol. 27, no. 4, 507–523.
<https://doi.org/10.1111/j.0378-5920.2004.00611.x>
- LORENZINI, Sara (2014): Comecon and the South in the Years of Détente: A Study on East–South Economic Relations. *European Review of History/Revue européenne d'histoire*, vol. 21, no. 2, 183–199.
<https://doi.org/10.1080/13507486.2014.888708>
- MARTELL, Luke (2017): *The Sociology of Globalization*. Cambridge: Polity.
- MAECKELBERGH, Marianne (2011): Doing is Believing: Prefiguration as Strategic Practice in the Alter globalization Movement. *Social Movement Studies*, vol. 10, no. 1, 1–20.
<https://doi.org/10.1080/14742837.2011.545223>
- MANSILLA, Veronica Boix – GARDNER, Howard (2007): From Teaching Globalization to Nurturing Global Consciousness. In: SUÁREZ-OROZCO, Marcelo M. (ed.): *Learning in the Global Era: International Perspectives on Globalization and Education*. Berkeley – Los Angeles, CA: University of California Press, 47–66.
<https://doi.org/10.1525/california/9780520254343.003.0002>
- MARK, James – IACOB, Bogdan C. – RUPPRECHT, Tobias – SPASKOVSKA, Ljubica (2019): *1989: A Global History of Eastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/9781108576703>

- MARK, James – KALINOVSKY, Artemy M. – MAHRUNG, Steffi (eds, 2020): *Alternative Globalizations: Eastern Europe and the Postcolonial World*. Bloomington: University of Indiana Press.
<https://doi.org/10.2307/j.ctvx8b7ph>
- MARK, James – BETTS, Paul (eds., 2022): *Socialism Goes Global: The Soviet Union and Eastern Europe in the Age of Decolonization*. Oxford: Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/oso/9780192848857.001.0001>
- MARTELL, Luke (2023): Alternative Globalization. In: Karner, Christian – Hofäcker, Dirk (eds.): *Research Handbook on the Sociology of Globalization*. Cheltenham: Edward Elgar, 217–224.
<https://doi.org/10.4337/9781839101571.00030>
- MARTENS, Pim – RAZA, M. (2008): *An Updated Maastricht Globalisation Index*. Working Paper 08020. Maastricht: ICIS.
- MASI, Donato – GODSELL, Janet (2022): Past, Present and Future Perspectives of Supply Chains. In: AGARWAL, Renu – BAJADA, Christopher – GREEN, Roy – SKELLERN, Katrina (ed.): *The Routledge Companion to Global Value Chains: Reinterpreting and Reimagining Megatrends in the World Economy*. London: Routledge, 3–12.
<https://doi.org/10.4324/9781315225661-2>
- MCGREW, Anthony (2020): Globalization and Global Politics. In: BAYLIS, John – SMITH, Steve – OWENS, Patricia (eds.): *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. Oxford: Oxford University Press, 19–34.
- MCLUHAN, Marshall (1964): *Understanding Media: The Extensions of Man*. London: Routledge.
- MEDGYES Péter (2022): Az angol nyelv és a globalizáció. *Educatio*, 31. évf. 4. sz. 618–632.
<https://doi.org/10.1556/2063.31.2022.4.7>
- MEYER, John W. – BOLI, John – THOMAS, George M. – RAMIREZ, Francisco O. (1997): World Society and the Nation-State. *American Journal of Sociology*, vol. 103, no. 1, 144–181.
<https://doi.org/10.1086/231174>
- MEYER, Timothy (2017): Saving the Political Consensus in Favor of Free Trade. *Vanderbilt Law Journal*, vol. 70, no. 3, 985–1026.
- MILANOVIC, Branko (2016): *Global Inequality: A New Approach for the Age of Globalization*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
<https://doi.org/10.4159/9780674969797>
- MILNER, Helen V. – MUKHERJEE, Bumba (2009): Democratization and Economic Globalization. *Annual Review of Political Science*, vol. 12, no. 1, 163–181.

- <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.12.110507.114722>
- MIRRLEES, Tanner (2013): *Global Entertainment Media: Between Cultural Imperialism and Cultural Globalization*. London: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203122747>
- MOATSOS, Michail (2021): Global Extreme Poverty: Present and Past since 1820. In: OECD (ed.): *How Was Life? Volume II: New Perspectives on Well-being and Global Inequality since 1820*. Paris: OECD Publishing, 186–215.
- MOHANTY, Manoranjan (2019): Inequality from the Perspective of the Global South. In: JUERGENSMEYER, Mark – SASSEN, Saskia – STEGER, Manfred B. – FAESSEL, Victor (eds.): *The Oxford Handbook of Global Studies*. Oxford: Oxford University Press, 211–227.
<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190630577.013.42>
- NAESS, Arne (1999): An Outline of the Problems ahead. In: LOW, Nicholas (ed.): *Global Ethics and the Environment*. London: Routledge, 16–29.
- NICCOLI, Riccardo (2007): *A repülés története. Leonardo da Vincitől az új megbódításáig*. Pécs: Alexandra Kiadó.
- NORRIS, Pippa – INGLEHART, Ronald (2009): *Cosmopolitan Communications: Cultural Diversity in a Globalized World*. Cambridge: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511804557>
- OECD (2017): *Making Trade Work for All*. Paris: OECD Publishing.
- O’ROURKE, Kevin H. – WILLIAMSON, Jeffrey G. (1999): *Globalization and History: The Evolution of a Nineteenth-Century Atlantic Economy*. Cambridge, MA: MIT Press.
<https://doi.org/10.7551/mitpress/3310.001.0001>
- OSTERHAMMEL, Jürgen – PETERSSON, Niels S. (2005): *Globalization: A Short History*. Princeton: Princeton University Press.
<https://doi.org/10.1515/9781400824328>
- OSTERHAMMEL, Jürgen (2013): Nationalism and Globalization. In: BREUILLY, John (ed.): *The Oxford Handbook of the History of Nationalism*. Oxford: Oxford University Press, 694–709.
<https://doi.org/10.1007/978-3-662-46602-5>
- PARK, Susan (2020): International Organizations in World Politics. In: BAYLIS, John – SMITH, Steve – OWENS, Patricia (eds.): *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. Oxford: Oxford University Press, 319–333.
- PICK, James B. – SARKAR, Avijit (2015): *The Global Digital Divides: Explaining Change*. Berlin–Heidelberg: Springer.
<https://doi.org/10.1007/978-3-662-46602-5>

- PIETERSE, Jan Nederveen (1994): Globalization as Hybridisation. *International Sociology*, vol. 9, no. 2, 161–184.
<https://doi.org/10.1177/026858094009002003>
- PIETERSE, Jan Nederveen (2021): *Connectivity and Global Studies*. Cham: Palgrave Macmillan.
- POKHREL, Arun Kumar (2011): Alter globalization. In: CHATTERJEE, Deen K. (ed.): *Encyclopedia of Global Justice*. Dordrecht: Springer, 30–35.
https://doi.org/10.1007/978-1-4020-9160-5_572
- PORTES, Alejandro (1997): *Globalization from Below: The Rise of Transnational Communities*. Working Paper WPTC-98-01. Princeton, NJ: Princeton University.
- PULA, Besnik (2018): *Globalization under and after Socialism: The Evolution of Transnational Capital in Central and Eastern Europe*. Stanford, CA: Stanford University Press.
<https://doi.org/10.11126/stanford/9781503605138.001.0001>
- RAVALLION, Martin (2018): Inequality and Globalization: A Review Essay. *Journal of Economic Literature*, vol. 56, no. 2, 620–642.
<https://doi.org/10.1257/jel.20171419>
- RITZER, George (2019): *The McDonaldization of Society*. London: Sage.
- RITZER, George – DEAN, Paul (2015): *Globalization: A Basic Text*. Chichester: Wiley Blackwell.
- ROBERTS, Anthea – LAMP, Nicholas (2021): *Six Faces of Globalization: Who Wins, Who Loses, and Why it Matters*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
<https://doi.org/10.2307/j.ctv33mgbxx>
- ROBERTSON, Robbie (2003): *The Three Waves of Globalization: A History of a Developing Global Consciousness*. Nova Scotia: Fernwood Publishing.
- ROBERTSON, Roland (2016): Global Culture and Consciousness. In: ROBERTSON, Roland – BUHARI-GULMEZ, Didem (eds.): *Global Culture: Consciousness and Connectivity*. London: Routledge, 5–20.
<https://doi.org/10.4324/9781315562834-2>
- RODRIK, Dani (2011): *The Globalization Paradox: Why Global Markets, States, and Democracy Can't Coexist*. Oxford: Oxford University Press.
- RODRIK, Dani (2018): Populism and the Economics of Globalization. *Journal of International Business Policy*, vol. 1, no. 1-2, 12–33.
<https://doi.org/10.1057/s42214-018-0001-4>
- ROUDOMETOF, Victor (2016): *Glocalization: A Critical Introduction*. London: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781315858296>
- SHARMA, Shalendra D. (2009): *China and India in the Age of Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.

- SASSEN, Saskia (1991): *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton: Princeton University Press.
- SCHILLER, Nina Glick – BASCH, Linda – BLANC-SZANTON, Cristina (1995): From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration. *Anthropological Quarterly*, vol. 68, no. 1, 48–63.
- SCHOLTE, Jan Aart (2005): *Globalization: A Critical Introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- SCOTT, Peter (2011): The University as a Global Institution. In: KING, Roger – MARGINSON, Simon – NAIDOO, Rajani (eds.): *Handbook on Globalization and Higher Education*. Cheltenham: Edward Elgar, 59–75.
<https://doi.org/10.4337/9780857936233.00013>
- SIPOS Balázs (2023): „Amerika, ezereleletes mennyország”: Amerika és az amerikanizmus a Horthy-kori nyilvánosságban. Budapest: Napvilág Kiadó.
- SKLAIR, Leslie (2002): *Globalization: Capitalism and its Alternatives*. Oxford: Oxford University Press.
- SMIL, Vaclav (2010): *Two Prime Movers of Globalization: The History and Impact of Diesel Engines and Gas Turbines*. Cambridge, Ma.: The MIT Press.
<https://doi.org/10.7551/mitpress/8572.003.0005>
- SORCE, Giuliana – DUMITRICA, Delia (2022): Transnational Dimensions in Digital Activism and Protest. *Review of Communication*, vol. 22, no. 3, 157–174.
<https://doi.org/10.1080/15358593.2022.2107877>
- STEGER, Manfred B. (2008): *The Rise of the Global Imaginary: Political Ideologies from the French Revolution to the Global War on Terror*. Oxford: Oxford University Press.
- THERBORN, Göran (2000): Globalizations: Dimensions, Historical Waves, Regional Effects, Normative Governance. *International Sociology*, vol. 15, no. 2, 151–179.
<https://doi.org/10.1177/0268580900015002002>
- TOMKA Béla (2025): *A világ egy falu? – Víták a globalizációról*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- TOMKA Béla (2023a): *Globalizáció Kelet-Közép-Európában a második világháború után: narratívák és ellenarratívák*. Pécs: Kronosz.
- TOMKA Béla (2023b): *Globalizáció: jelentések és definíció*. (HistGlob Working Paper, 10.) Szeged: MTA–SZTE–ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport, Szeged.
- TOMKA Béla (2023c): Bevezetés: a globalizáció a közbeszédben és a tudományban. *Magyar Tudomány*, 184. évf. 10. sz. 1217–1222.
- TOMKA, Béla (2023d): Globalization in Socialist Eastern Europe: A Turn in Research and its Discontents. *European History Quarterly*, vol. 53, no. 4, 685–696.
- TOMKA, Béla (2024): *Globalization in State Socialist East Central Europe: Looking beyond Dominant Narratives*. London: Palgrave Macmillan.

<https://doi.org/10.1007/978-3-031-63524-3>

TOMLINSON, Alan (2021): Globalization and Sport: Reflections and Projections. In: Joseph Maguire – Katie Liston – Mark Falcous (eds.): *The Palgrave Handbook of Globalization and Sport*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 21–40.

https://doi.org/10.1057/978-1-137-56854-0_2

Tony Blair's conference speech, September 27, 2005. *The Guardian*, september 27, 2005.

Út a „gazdasági semlegességhez”: keleti vagy nyugati nyitás? Gazdaságkutató Zrt.

<https://gki.hu/language/hu/2024/10/22/ut-a-gazdasagi-semlegesseghez-keleti-vagy-nyugati-nyitas/> (Letöltés: 2025. június 10.)

WILLIAMSON, Jeffrey G. (1996): Globalization, Convergence, and History. *Journal of Economic History*, vol. 56, no. 2, 277–306.

<https://doi.org/10.1017/S0022050700016454>

WISE, John MacGregor (2008): *Cultural Globalization: A User's Guide*. Oxford: Blackwell.

<https://doi.org/10.1002/9780470696699>

WOLF, Martin (2004): *Why Globalization Works*. New Haven: Yale University Press.

YE, Min (2020): *The Belt Road and Beyond: State-Mobilized Globalization in China, 1998–2018*. Cambridge: Cambridge University Press.

<https://doi.org/10.1017/9781108855389>

